

Tusculum

2022
SOLIN-15

Tusculum

15

Solin, 2022.

Nakladnik

Javna ustanova u kulturi
Zvonimir Solin
Kralja Zvonimira 50
Solin

Za nakladnika

Tonći Čićerić

Glavni urednik

Marko Matijević

Uredništvo

Joško Belamarić
Nenad Cambi
Dino Demicheli
Josip Dukić
Arsen Duplančić
Miroslav Katić
Šime Marović
Dražen Maršić
Michael Ursinus

Grafičko oblikovanje i priprema za tisak

Marko Grgić

Izrada UDK-a

Iva Kolak, Sveučilišna knjižnica u Splitu

Tisak

Jafra Print Solin

Naklada

500 primjeraka

Izdavanje časopisa novčano podupire Grad Solin.

UDK 908(497.5-37 Solin)

Tiskana inačica: ISSN 1846-9469

Mrežna inačica: ISSN 1849-0417

Tusculum

Časopis za solinske teme

15

Solin, 2022.

Sadržaj

7-39	Martin Bažoka – Ivan Šuta	Prapovijesni nalazi s gradine Sutikve u Solinu
41-59	Luka Donadini	Religija, kult i moralnost u Saloni (I) Poštovanje i dužnost prema božanstvima
61-69	Nikola Cesarik	<i>Cohors I Alpinorum vel cohors I milliaria Delmatarum?</i>
71-85	Diana Čorić – Dražen Maršić	Salonitanska kamena urna T. Domicije Januarije
87-91	Krešimir Grbavac	Stela alumna Merkurija iz Solina
93-98	Dino Demicheli	Dva epigrafska fragmenta iz obiteljske kuće u solinskom predjelu Ninčevićima
99-104	Ivan Alduk	Natuknice za studiju o srednjovjekovnom Solinu (I)
105-123	Ana Šimić	Kraljica Jelena Slavna u hrvatskim povijesnim romanima
125-141	Blanka Matković	Zaboravljena povijest grada Splita i njegove okolice Križarska organizacija srednje Dalmacije kroz UDB-in dosje Zlate Radović
143-161	Arsen Duplančić	Dva crteža Franje Kopača u Solinu
163-193	Tonči Čičerić	Solinsko pučko pjevanje u kontekstu razvoja klapskoga pjevanja u Solinu od sredine 20. stoljeća do danas
195-223	Mirko Jankov	Iz riznice svjetovnoga repertoara Pučkih pivača Gospe od Otoka – Solin: Transkripcije i jezično-glazbena analiza osam tradicijskih napjeva (dio prvi: muški tekstovi)
225-227	Arsen Duplančić – Marko Matijević	U spomen na Milana Ivaniševića (8. svibnja 1937. – 30. prosinca 2021.)
229		Naputak suradnicima <i>Tusculuma</i>

Blanka Matković

Zaboravljena povijest grada Splita i njegove okolice

Križarska organizacija srednje Dalmacije kroz UDB-in dosje Zlate Radović

Blanka Matković
University of Cambridge
UK, Cambridge
blankamatkovic@gmail.com

U prvim mjesecima nakon što su partizanske postrojbe zauzele Dalmaciju započelo je osnivanje križarskih skupina koje su mahom djelovale u ruralnim i planinskim područjima, naročito uz granicu sa susjednom Bosnom i Hercegovinom. Ove skupine nastavit će djelovati sve do početka pedesetih godina kada su upravo na dalmatinskom prostoru uhvaćeni posljednji aktivni križari. Tijekom istoga razdoblja u hrvatskim će gradovima biti osnivane organizacije političkoga protukomunističkog otpora, poput one Frane Bettinija i Frane Tente. No u historiografiji je slabije poznat rad križarskih organizacija koje su u većim gradovima bile zadužene za prikupljanje novčane i druge pomoći te održavanje postojećih i stvaranje novih kontakata. Upravo je djelovanje jedne takve organizacije, dosad nepoznate hrvatskoj povijesnoj znanosti, tema ovoga rada. Križarska organizacija srednje Dalmacije djelovala je na području grada Splita i njegove okolice, a naročito u Solinu, Klisu, Dicmu, Dugopolju i Bisku, te uspostavila i održavala kontakte s križarskim skupinama na području Livna. U ovome će se radu pokušati predstaviti djelovanje te skupine kroz dostupne podatke sačuvane u dosjeu Zlate Radović iz Radošića kod Sinja. Potpunija rekonstrukcija djelovanja križarske organizacije srednje Dalmacije otežana je zbog nedostatka dosjea ostalih pripadnika te organizacije koji su zasigurno postojali, ali zasad nisu pronađeni ili su u međuvremenu uništeni. Također ostaje nepoznata i sudbina tih križara. No unatoč fragmentiranosti, dokumenti predstavljeni u ovome radu ukazuju na bogatstvo izvora o povijesti i djelovanju križarskih skupina i organizacija nakon završetka Drugoga svjetskog rata te zaboravljenu nedavnu prošlost hrvatskoga naroda.

Ključne riječi: križari, protukomunistički otpor, UDB, Drugi svjetski rat, poraće, Split, srednja Dalmacija, Zlata Radović, križarske organizacije

UDK: 272-662:332.154(497.583Split)“1944/1945”
686.83Radović,Z.(497.583Sinj)“1994/1945”

Pregledni članak
Primljeno: 9. listopada 2022.

Tijekom Drugoga svjetskog rata i u prvim godinama poraća stanovništvo svih hrvatskih krajeva bilo je izloženo različitim oblicima represije koja je dosegla vrhunac između jeseni 1944. i ljeta 1945., odnosno u razdoblju kada su se masovni zločini događali diljem zemlje, a brojni hrvatski zarobljenici – vojnici i civili – mučeni i likvidirani na stotinama stratišta od Slovenije do Makedonije. Nakon toga razdoblja represija je nastavljena prema različitim »neprijateljima« i to od onih koji su se organizirali pružajući politički ili vojni otpor do onih koji su jednostavno bili obilježeni zbog rodbinskih veza s likvidiranim, nestalima

i progonjenima. Desetljećima se o tim događajima tek povremeno i potihom govorilo u najužem obiteljskom krugu, a nedostupnošću izvora i nepostojanjem demokratskih sloboda bilo kakva znanstvena istraživanja tih događaja bila su onemogućena. Naročito su velom tajne bili obavijeni pokušaji vojnoga otpora, odnosno djelovanje križarskih skupina diljem Hrvatske, ali i Bosne i Hercegovine, koje će biti uglavnom okončano tek šest godina nakon završetka Drugoga svjetskog rata zarobljavanjem duvanjskog križara Mirka Kapulice godine 1950. te uhićenjem imotskoga križara i nekadašnjega pripadnika Kapuličine

križarske skupine Nedjeljka Piplice godine 1951. Protukomunistički otpor time neće nestati. Umjesto pokušaja vojnoga otpora, nastavljeno je djelovanje brojnih skupina koje će pružati politički otpor, poput Hrvatskoga oslobođilačkog pokreta. No tajne organizacije hrvatske omladine i drugih osnovane su već krajem svibnja 1945.¹ te su u prvim poslijeratnim godinama djelovale paralelno s križarskim organizacijama. Među njima je, na primjer, bila i grupa Frane Bettinija, kojoj je pripadao Frane Tente o kojemu je opširnije pisano u jednom ranijem radu objavljenom u *Tusculumu*.²

Zanemariv broj sačuvanih arhivskih dokumenata predstavlja izazov u istraživanju poslijeratnoga političkoga i vojnoga protukomunističkog otpora. Uspostavom samostalne hrvatske države hrvatskim je arhivima u više navrata predavano arhivsko gradivo koje sadrži takve podatke, ali čak i površnim uvidom u spomenute dokumente s lakoćom se može zaključiti da su izuzetno fragmentarno očuvani te očito izdvajani iz većih cjelina koje su se nekoć čuvale na drugim mjestima. Ovo drastično otežava rekonstrukciju djelovanja pojedinih križarskih skupina i organizacija, naročito onih koje su usko surađivale s križarskim skupinama na području Bosne i Hercegovine, a o kojima je u hrvatskim arhivima sačuvana iznimno skromna količina izvora. Ipak, na temelju dostupnih dosjea pojedinih članova takvih skupina, a naročito njihovih suradnika (jataka), moguće je barem djelomično prezentirati ovaj, još uvijek mahom tajnoviti, dio suvremene hrvatske povijesti.

U Dalmaciji su se križari pojavili gotovo isključivo u njezinu brdovitom dijelu, napose u područjima vezanima uz planinske masive Biokova, Dinare, Promine, Svilaje te Velebita gdje su utočište nalazili križari sa zadarskog područja.³ Štoviše, i bosansko-hercegovački križari upravo su u Dalmaciji prelazili na hrvatski teritorij.⁴ Ovo je posebno bilo zamjetno u splitskom zaleđu na primjeru duvanjskoga križara Mirka Kapulice, koji se povezao s imotskim križarima i razvio mrežu suradnika na području Cetinske krajine, te Ivana Milasa iz Čapljine, koji je djelovao na neretvanskom području. Poteškoću komunističkim vlastima u identificiranju, lociranju i hvatanju križara predstavljali su konfiguracija terena, nacionalna struktura, odnosno

povezanost Hrvata u Dalmaciji s onima u Hercegovini te lakša prohodnost granice koja je omogućavala prebacivanje križara iz Bosne i Hercegovine u Hrvatsku i obratno.⁵

No iako vezani uz mahom ruralne i zabačene planinske prostore koji su im omogućavali lakše skrivanje, križarski utjecaj nije zaobišao ni veće gradove. U izvješću za svibanj 1945. OZN-a za srednju Dalmaciju javlja o pojačanom radu »reakcije koja se vrlo brzo snašla i prilagodila svoj rad uslovima po završetku rata«,⁶ a u dokumentima OZN-e, odnosno kasnije UDB-e, ta će se »reakcija« mahom vezivati uz svećenstvo i bivše pristaše Hrvatske seljačke stranke. U gradovima će se djelovanje »reakcije« odnositi na prikupljanje materijalne pomoći za križare, o čemu svjedoči primjer križarske organizacije srednje Dalmacije (»K.O.S. Dalmacije«) o kojoj mi nije poznato da je dosada spominjana u hrvatskoj historiografiji. Iako locirana u Splitu sa suradnicima u široj splitskoj okolici, naročito u Solinu, Dugopolju, Dicmu i Bisku, organizacija je održavala vezu s križarskim suradnicima na livanjskom području zbog čega je njezin angažman neodvojiv od širega konteksta djelovanja dalmatinskih i bosansko-hercegovačkih križarskih skupina i organizacija u pograničnom prostoru. Iako su zasad pronađeni podatci o ovoj organizaciji nedostatni da se rekonstruira njezin rad u susjednoj BiH, zahvaljujući sačuvanom dosjeu Zlate Radović moguće je barem djelomično objasniti njezino djelovanje na širem splitskom području, što je tema ovoga rada.

Prijedlog UDB-e za Oblast Dalmacije za otvaranje istrage protiv Anđe Radović, poznatije kao Zlata, rođene 8. listopada 1919. u obitelji Petra i Mare u Radošiću kod Sinja, datiran je 14. ožujka 1948. U prijedlogu se objašnjava da »postoji sumnja da je odgovorna za krivično djelo protiv naroda i države, jer je pristupila ilegalnoj križarsko-terorističkoj organizaciji K.O.S. /Križarska organizacija srednje Dalmacije/« te da je »kao takova povezivala takozvane sektorske organizatore međusobno i stupila u vezu sa križarskom organizacijom u Livnu«. ⁷ Prijedlog je potpisao načelnik odjeljenja major Nikola Rapanić, a istraga je povjerena Odjeljenju UDB-e za Oblast Dalmacije. Radović se u tom trenutku već nalazila u pritvoru na temelju naloga od 13. ožujka 1948. s objašnjenjem da »budući da se vode izviđaji i postoje razlozi iz člana 21, tačke 1 i 4 uputa

1 T. Jonjić 2007, str. 11 (preuzeto iz teksta na hrvatskome).

2 B. Matković 2017, str. 145-160.

3 Z. Radelić 2011, str. 453.

4 Ibid, str. 460.

5 Ibid.

6 DAS, f. 409, SUP za Dalmaciju, kut. 168, Izvještaj OZNA-e za srednju Dalmaciju za svibanj 1945., 3. 6. 1945., Br. 714/45.

7 Ibid., Dosje Zlate Radović, Prijedlog za otvaranje istrage.

tj da je ista poznata kao antinarodni elemenat, koja ako bi se nalazila na slobodi omela bi ili potpuno onemogućila daljnju istragu». ⁸ Ovi su dokumenti prosljeđeni javnom tužitelju za Oblast Dalmacije (Odsjek bezbjednosti) u Splitu, a u popratnom dopisu navodi se i to da je Radović povezala s križarskom organizacijom u Livnu Antu Čukušića iz Dicma, navodno jednoga od organizatora KOS-a Dalmacije. Kao »aktivni terenski radnik«, Radović je za svoje djelovanje navodno primala novac i hranu kao nagradu. ⁹ U dopisu UDB-e za Oblast Dalmacije Upravi državne bezbjednosti za NR Hrvatsku u Zagrebu od 9. travnja 1948. ističe se da je »kroz saslušanje bila prilično iskrena, priznala je, odnosno izjavila sve što je znala o pripadnicima dotične organizacije, a također je ispričala izvjesne lične momente oficiru koji je vršio isledjenje«. ¹⁰ Upravo je spomenuto ispitivanje, odnosno zapisnik s ispitivanja, zasad jedini pronađeni dokument na temelju kojega se može rekonstruirati djelovanje spomenute organizacije iako navode valja uzeti s oprezom upravo zbog nemogućnosti usporedbe s drugim izvorima, dokazima i iskazima.

Radović je saslušana 10. ožujka 1948. u UDB-i za Oblast Dalmacije; saslušavao ju je isljednik poručnik Ante Petrić, a zapisničarka je bila Leposava Vuković. Na opća pitanja odgovorila je da je sudski nekažnjavanja iako je u zatvoru bila pet puta. Također je napomenula da je njezin stariji brat Filip bio u ustašama zbog čega je osuđen na 18 godina robije te amnestiran nakon 17 mjeseci, dok je brat Stipe osuđen na četiri godine te također amnestiran. Osnovnu školu završila je u Radošiću, a kasnije pomagala u domaćinstvu. Kod kuće je ostala do studenoga 1944. kada se kao bolničarka pridružila bolnici VIII. (dalmatinskog) korpusa u Sinju, a zatim se s istom bolnicom prebacila u Split gdje je na dužnosti ostala sve do demobilizacije 28. listopada 1945. te se vratila kući gdje je ostala do 10. siječnja 1948. Tijekom tog razdoblja češće je odlazila u Split, a povremeno i u druga mjesta. Iako se u Splitu obično zadržavala dva do tri dana, Radović navodi da je u posljednje vrijeme, odnosno prije odlaska u Zagreb, u Splitu ostala oko dva mjeseca jer se »porječkala« s obitelji. Do svađe je navodno došlo zbog njezina mladića Joze Bilana, koji je po zanimanju bio vlakovođa, a koji je zahtijevao veći miraz od onoga koji je siromašna obitelj Radović mogla priuštiti. Time je ujedno okončana i njezina veza s Bilanom. ¹¹

Radović je za vrijeme svoga boravka u Splitu stanovala i hranila se kod Antice Jurić, kojoj nije bila u mogućnosti plaćati, a prema vlastitim navodima namjeravala je to učiniti dočim dobije prvu plaću. U međuvremenu je tražila zaposlenje kao bolničarka zbog čega je odbila prijedlog Ivana Jurića, supruga Antice Jurić, da joj pomogne zaposliti je u Solinu. Radović navodi da je Antica Jurić bila osuđena radi pomaganja »bande« na šest godina robije, ali je amnestirana i puštena kući. Ovaj navod je istinit jer je Anticu Jurić Divizijski vojni sud u Splitu (Sud. Br. 26/46) 7. ožujka 1946. osudio na sedam godina zatvora s prisilnim radom i to zbog pružanja materijalne pomoći bivšem ustaškom poručniku Nevenku Juriću. ¹²

Prema izjavi Zlate Radović, u dom Antice Jurić navraćao je već spomenuti Ante Čukušić, navodno jedan od organizatora križarske organizacije, s kojim je Jurić često razgovarala i navodno bila upoznata s ciljevima njegova rada. Osim toga, dolazio je Ante Bralić, električar nastanjen u Splitu, koji je također pripadao križarskoj organizaciji, te Nedo Trgo iz Doca, koji se u trenutku davanja izjave navodno nalazio u Slavoniji. Među posjetiteljima bili su i Ivo Šain, učitelj u Čaprazlijama kod Livna, te Orka Vrdoljak, koja je donosila novac za terenske radnike te ga predavala Radović ili Čukušiću. Čini se da je do posljednjega susreta između Radović i Šaina pred njezin odlazak u Zagreb došlo 2. siječnja 1948. upravo u stanu Antice Jurić kada je Šain navodno zahtijevao da se uspostavi veza s ustaško-četničkom organizacijom u Splitu. Radović navodi da joj je pokazao otisak pečata na kojemu su bili križ i slovo U s jedne strane, a četnička mrtvačka glava s druge strane, no nije se mogla sjetiti natpisa na pečatu. Radović dalje tereti Anticu Jurić da je od neke Zorke tražila komad žutoga platna za izradu križarske zastave koju bi izradile časne sestre iz samostana sv. Klare. S obzirom da je Radović u međuvremenu otišla u Zagreb, nepoznato joj je bilo je li zastava uopće bila izvezena. ¹³ No u Zlatinu je dosjeu sačuvan i prijepis dijela izjave Antice Jurić u kojemu ona govori o spomenutoj zastavi, a koja se u pojedinim detaljima razlikuje od navoda Zlate Radović. Tako Jurić ističe da je u veljači iste godine, 1948., Čukušić donio u njezin stan bijelo i modro platno koje je trebalo poslužiti za izradu križarske zastave. Kazao je da će dio platna dati obojati u crveno. Na bijelom komadu platna bio je izvezen grb NDH, a iznad grba križ. Čukušić je zamolio Anticu Jurić

8 Ibid., Dosje Zlate Radović, Predlog za donošenje rješenja o pritvoru.

9 Ibid., Dosje Zlate Radović, Dopis javnom tužitelju za Oblast Dalmacije.

10 Ibid., Dosje Zlate Radović, Dopis UDB-e za Oblast Dalmacije UDB-i za NR Hrvatsku.

11 Ibid., Dosje Zlate Radović, Zapisnik sa saslušanja Zlate Radović, 10. 3. 1948.

12 Ibid., Dosje Cvite Stipanović, Presuda Divizijskog vojnog suda u Splitu, Sud Br. 26/46, 7. 3. 1946.

13 Ibid., Dosje Zlate Radović, Zapisnik sa saslušanja Zlate Radović, 10. 3. 1948.

da spoji bijelo i plavo platno te na bijelom dijelu izveze tekst »Za vjeru i dom«. Ona je tako uradila i zastavu vratila dan kasnije. Jurić negira da je Orka Vrdoljak znala za zastavu. Kao bivša časna sestra, Vrdoljak je često navraćala kod časnih sestara sv. Klare, no Jurić zaključuje da s njima nije razgovarala o zastaviti niti su se časne sestre time bavile.¹⁴ Ovaj sačuvani prijepis dijela zapisnika sa saslušanja Antice Jurić otkriva da je i ona bila privedena iako njezin dosje do ovoga trenutka nije pronađen. Što se iskaza Zlate Radović tiče, ostatak izjave odnosi se na pojedine suradnike križarske organizacije srednje Dalmacije koji su, kako je prethodno rečeno, mahom bili iz Splita, Solina, Dugopolja, Dicma i Biska.

Zlata navodi da je Antu Čukušića upoznala godine 1947. kada joj je on poslao pismo po Maši Burovljevoj iz Prisoja (Dicmo) nakon čega je došao u njezin rodni Radošić, pa se čini da u to razdoblje možemo datirati nastajanje ove organizacije. Na vezu ga je uputio fra Ivan Bužančić, a Čukušić se zanimao kako uhvatiti vezu s Bosnom. Radović mu je obećala da će uspostaviti kontakt u roku od sedam dana. U međuvremenu je posjetila Ivu Šaina, učitelja u Čaprazlijama koji je bio rodom s Korčule i koji je navodno prethodno bio pripadnik američke vojske, kojemu je obećala da će ga povezati s križarskim suradnicima u Dalmaciji. Sa Šainom se Radović upoznala ranije iste godine na dogovorenom sastanku u Sinju, a povezao ih je Pero Jurišić, koji se u trenutku davanja iskaza Zlate Radović nalazio u logoru. Kada je iste godine započela školska godina, Šain se vratio iz Korčule u Sinj i tada je Radović zajedno s njim otišla u Livno te otuda pješice u Čaprazlije gdje su svratili kod Pere Jurišića kod kojega je Radović prespavala. »Šain je tog dana govorio meni i Peri, kako treba pametno raditi, tj. pametno u rukavicama, da bi što više ljudi uvlačili u organizaciju sa što manje žrtava«, navodi Radović.¹⁵ U ovom dijelu iskaza Radović tvrdi da je upravo Šain forsirao stvaranje veze s Dalmacijom zbog čega ga je ona povezala s Antom Čukušićem, što ne odgovara već ranije citiranom dijelu iskaza u kojemu tvrdi da je vezu s Bosnom tražio Čukušić. U svakom slučaju, čini se da je do ovoga povezivanja došlo negdje sredinom rujna 1947. Šain je pristao na susret čuvši da je Čukušića uputio fra Ivan Bužančić. Dogovorili su se da će

Radović dovesti Čukušića do Lakta kod Livna ne govoreći mu kome ga vodi, a ondje će ga dočekati Šain i Jurišić koji će ga prethodno razoružati ako bude imao pištolj. »Ovo su mjere predostrožnosti, jer se je dešavalo da je na vezu mogao doći neko drugi, a ne ovaj koga se očekuje«, navodi Radović nadodavši da je s tim bila sporazumna.¹⁶ Iz Livna je Radović otišla u Split gdje su je dočekali Ante Čukušić i Ante Bralić, koji je bio na stalnoj vezi s Anticom Jurić i Čukušićem te je imao zadatak organizirati križarsku organizaciju na sektoru Sinja. Radović im je priopćila da je veza uspostavljena i da Čukušić za nekoliko dana mora otići s njom u Livno. U međuvremenu je posjetila fra Ivana Bužančića u samostanu u Splitu i objasnila mu plan povezivanja Šaina i Čukušića. Fra Ivan joj je odgovorio da »to nije dobar način povezivanja jer da je Čukušić malo nagao i da će netko stradati ako se njega tako dočeka na putu jer će on misliti da se radi o izdaji pa će ubiti mene ili nekoga od njih«. ¹⁷ Radović je zaključila da je fra Ivan u pravu, pa je na to upozorila Čukušića te s njim otišla u Livno gdje ga je povezala samo sa Šainom jer je Pero Jurišić bio odsutan. Čukušić je sa Šainom nasamo razgovarao tri sata nakon čega su se Radović i Čukušić autobusom vratili u Split. Tako je uspostavljen kontakt između Čukušića i Šaina.

Između spomenute dvojice povremeno je dolazilo do trzavica, pa je Šain zaključio da je Čukušić dobar, ali previše nagao, što i njega i druge može koštati života. Da bi to doista moglo biti tako, pokazuju i drugi zabilježeni detalji. Čini se da se Čukušić povjeravao Antici Jurić i Zlati Radović, pa im je tako navodno spominjao namjeru da ubije neku »drugaricu« s činom poručnika, od čega je odustao, kao i to da je zajedno s nekim milicajcem utopio neku ženu u uvali ispod Marjana jer je navodno dokazao da je nemoralna i da »takvim ženskima nema mjesta u križarskoj organizaciji«. ¹⁸ Čukušić je također pričao »kako namjeravaju nabaviti jednu zastavu /križarsku/ koju će objesiti na Marjan, a barjak minirati, to ukoliko bi tko pokušao zastavu dignuti da će platiti glavom, a svoje ljude da će obavjestiti kako ovi nebi stradali, ako bi ih slučajno vlasti prisilili da idu skidati zastavu«. ¹⁹ Nadalje, planirao je izvršiti napad na sinjski vlak o čemu je razgovarao s nekim vlakovođom koji mu je sugerirao da napad ne bude izvršen na putnički vlak »jer će najviše stradati naši ljudi«. ²⁰

14 Ibid., Dosje Zlate Radović, Iz zapisnika Antice Jurić.

15 Ibid., Dosje Zlate Radović, Zapisnik sa saslušanja Zlate Radović, 10. 3. 1948.

16 Ibid.

17 Ibid.

18 Ibid.

19 Ibid.

20 Ibid.

Predložio je da se zbog promidžbenoga učinka u zrak digne teretni vlak »jer će novine odmah o tome pisati i znati će se da križari postoje i djeluju«. ²¹ Navodno je upravo Čukušić obrazlagao Jurić i Radović planove za daljnji rad i članstvo u organizaciji, a prema Zlatinu sjećanju među njegovim su suradnicima bili Blaž Bilić, Ivo Šain, Antica Jurić, Ante Bralić, Mate Kelava, Nedo Trgo, Niko Rogulj, Slavko Vuković, Stipo Čatipović, Pave Akrap, Pave i Stanko Besket-Vrdoljak, neki Župo navodno iz Dicma, Petar Žuro, Ivan Bilan, fra Ivan Bužančić, Đuro Bulat, Pave Bralić, Maša Burovljeva, Milica Zebić i mnogi drugi čijih se imena Radović nije mogla sjetiti. ²²

O pojedinim Čukušićevim suradnicima ostale su zabilježene opširnije napomene u iskazu Zlate Radović. Tako Radović navodi da je Blaža Bilića upoznala još 1946. Bilić joj je pričao kako su »oni« u Sinju pisali letke pisačim strojem te da je on već odavno član organizacije »koju su morali jednom prigodom raspustiti radi nekog poručnika, koji ih je provocirao«. ²³ Na Bilićev zahtjev da ga poveže s članovima organizacije i uz napomenu da je u mogućnosti nabaviti streljivo, Radović ga je upoznala s Čukušićem. Čukušićev pouzdanik bio je i Nedo Trgo iz Docca, koji je također poznavao Anticu Jurić i koji je prema navodima Zlate Radović služio kao kurir. Navodno je običavao putovati u Livno i Glamoč, a na teren je najčešće išao upravo prema Čukušićevim naredbama financirajući putovanja novcem koji je donosila Orka Vrdoljak. Raspolagao je križarskom iskaznicom za koju se čini da je bila starijega datuma jer je imala »primitivni« pečat i nije bilo pisana pisačim strojem. ²⁴ Prilikom posjeta domu Antice Jurić znao je pripovjedati o poteškoćama koje je imao na putu, pa je tako, na primjer, pričao o tome »kako su gore vršene razne akcije sa strane vlasti i kako se on u tim akcijama snalazio s time što bi se predstavljao kao trgovac marvom, gdje bi u tom slučaju pogađao stoku i tako zameo svaki trag od milicije«. ²⁵ U trenutku davanja Zlatina iskaza navodno se nalazio u Slavoniji gdje se namjeravao zaposliti.

Trojica Čukušićevih suradnika o kojima je Radović opširnije govorila bili su iz Čukušićeva rodnog Dicma i

to Ante Župo, Nikola Rogulj i Stipe Čatipović. O Anti Župi Radović je navela da se gotovo uvijek nalazio u Splitu te da vjeruje da mu je križarsku iskaznicu s pečatom »K.O.S. Dalmacije«, koju je vidjela u njegovu posjedu, dao osobno Čukušić. Radović nije znala reći na koji je način Župo pomagao križarsku organizaciju, ali zasmetala joj je činjenica da je križarsku iskaznicu uvijek nosio sa sobom jer je to smatrala velikom prijetnjom. Župo joj je navodno odgovorio »da je zlo nositi, a još više ne nositi, jer se nikad ne zna na kojeg ćeš čovjeka naići«. ²⁶ Prema Zlatinim riječima, Župo je poznavao čitavu organizaciju i bio je u čestom kontaktu s Antom Bralićem. Iz Dicma je bio i Nikola Rogulj, koji je uglavnom živio u Solinu gdje je imao svoj privatni posao, odnosno kasnije u Splitu, gdje je držao restoran. Njegov je zadatak bio organizirati križarsku organizaciju na sektoru Prugova kamo je odlazio kod nekoga Petra Bašića, koji je također poznavao Anticu Jurić. Osim Čukušića, Rogulj je bio povezan sa Slavkom Vukovićem i ostalima koji su djelovali u Prugovu. Poput Rogulja, Stipe Čatipović stanovao je u Splitu, gdje je bio zaposlen kao kovač. Prethodno je navodno pobjegao iz logora, ali je bio uhićen i osuđen. Iako Čatipović nije davao pomoć za križarsku organizaciju, Zlata je izjavila da je raspolagao oružjem i da je prisustvovao križarskim sastancima. Čini se da je upravo na području Dicma bila prisutna živa aktivnost križarskih suradnika. Tako Radović navodi da neki Bikić koji je radio kao momak u mlinici Mate Podruga i čija je supruga bila iz Trilja zna za vezu kojom se križari pribacuju preko Cetine, a održavao je i vezu s Čukušićem. ²⁷

U Splitu se nalazio i Paško Šimunović, koji je vozio vlastiti kamion i koji je u više navrata na zahtjev Zlate Radović njoj davao novčanu pomoć za križarsku organizaciju. Pritom je tražio da ona to ne bilježi te se općenito pozitivno izražavao o križarskom pokretu. ²⁸ Dvojica bliskih Čukušićevih suradnika stanovala su na području Solina. Slavko Vuković, rodom iz Biska, ondje je bio zaposlen kao željezničar, te je zahvaljujući svom namještenju bio povezan sa šefom željezničke postaje, nekim Žižićem. ²⁹ Osim s Čukušićem, održavao je kontakte s Antom Bralićem i

21 Ibid.

22 Ibid.

23 Ibid.

24 Ibid.

25 Ibid.

26 Ibid.

27 Ibid.

28 Ibid.

29 Iz citiranoga dokumenta nejasno je o kojemu je Žižiću riječ. U mom prethodnom radu (B. Matković 2018, str. 226 i 228) spominje se Slavko Žižić, koji je u predratnom razdoblju bio tajnik Seljačke sloge u Solinu, a od 1941. i član Zaštite. Nakon rata spomenuti Žižić bio je zaposlen na željezničkoj postaji u Splitu. Prema navodima njegova sina Petra, nepoznato je da je ijedan Žižić bio šef željezničke postaje u Solinu.

nekim trgovcem polovnom robom koji je imao trgovinu u blizini splitske ribarnice. Navodno je imao kontakte u Rijeci i Beogradu, ali o tome nije sačuvano više podataka. Jozo Vučić, po zanimanju zemljoradnik, bio je rodом iz Rupotina gdje je stanovao. On je održavao vezu u Divuljama s osobom koja je ondje širila letke te kontakt s Ivom Maljcem iz Solina, koji je svoj automobil stavio na raspolaganje križarskoj organizaciji. U Bisku, otkuda je bio spomenuti Vuković, stanovali su Pavo i Stanko Besket, koji su imali privatni posao u Dugopolju. Prema Zlatinim navodima, održavali su kontakte s Čukušićem i davali novčanu pomoć za križarsku organizaciju. Čini se da je križarskom organizacijom u Bisku upravljao Jure Tukić iz Kotlenica (koje danas pripadaju Općini Dugopolje), a koji je kasnije poginuo u križarima zajedno s Jurom Bilanom iz Dicma.³⁰ Financijski je pomogao i Petar Blaić, koji je bio povezan s Jerkom Perkovićem iz Klisa.

Radović je posebno opširno govorila o poznanstvu s fra Ivanom Bužančićem s kojim se nastavila dopisivati nakon njegova odlaska u vojsku. Upravo je fra Ivana posjetila još jednom nakon povratka iz Livna kada je Čukušića upoznala sa Šainom. Tom je prilikom zamolila fra Ivana da joj nabavi knjige za križarsku organizaciju i križare u šumi. Fra Ivan je pristao, iako zabrinut za vlastitu sigurnost, te joj kazao da se vrati za nekoliko dana tijekom kojih će knjige nastojati nabaviti u Makarskoj. Istom se prigodom Zlati povjerio da se dvoumio hoće li ići u vojsku ili u križare. Navodno je Čukušiću obećavao da će se pridružiti križarima, ali je Zlati napomenuo »da je sve to lijepo i dobro ali da je za njega poći u križare još rano«.³¹ Nekoliko dana kasnije Radović ga je ponovo posjetila te joj je dao poruku za Čukušića da ipak ide u vojsku i predao joj između 40 i 45 primjeraka raznih knjiga koje je ona zapakirala u dva manja paketa i odnijela u stan Antice Jurić. No dio tih knjiga uskoro je vraćen fra Ivanu na njegov zahtjev. Čukušić je poslao dvije žene iz Biska koje su preostale knjige odnijele u selo gdje su posredovanjem Orke Vrdoljak smještene kod Pave Akrapa, koji je križarsku organizaciju pomagao u novcu i hrani. Prema navodima Zlate Radović, Akrap je pet mjeseci poslije završetka Drugoga svjetskog

rata na prostoru tadašnje Jugoslavije nosio crninu za Nezavisnom Državnom Hrvatskom, a kasnije se hvalio da je sačuvao brojna ustaška i njemačka odlikovanja koja je zadržao i koja će otkopati kada iznova bude uspostavljena NDH.³² Spomenute knjige kasnije su prenešene kod Nede Trgo. Naknadno su pohranjene u nekoj jami u blizini njezine kuće, gdje je Akrap skrivao oružje i streljivo, te su kasnije prebačene u kuću Ante Čukušića.

Ovim završava zapisnik sa saslušanja Zlate Radović od 10. ožujka 1948. (vidi Prilog 1). Kako je ranije napomenuto, na temelju prijepisa dijela izjave Antice Jurić sa sigurnošću se može potvrditi da je u vezi s djelovanjem križarske organizacije srednje Dalmacije saslušan veći broj osoba čiji dosjei nisu sačuvani ili barem nama nisu dostupni. No ovim ipak ne završava priča o Zlati Radović. Naime, u već citiranom dopisu UDB-e za Oblast Dalmacije Upravi državne bezbjednosti za NR Hrvatsku u Zagrebu od 9. travnja 1948. o Zlati Radović je navedeno i to da je »hapšenjem, te istragom utvrđeno da je zaverbovana, neko vrijeme korištena kao saradnik, a konačno obzirom na izvjesne specijalne okolnosti – napuštena«.³³ Dakle, Zlata Radović je prilikom jednoga od svojih ranijih uhićenja krajem 1945. bila vrbovana kao suradnik OZN-e, odnosno UDB-e, no agenturni materijal sačuvan u njezinu dosjeu ukazuje na to da se krajem 1947. nalazila pod prismotrom doušnika »A«, koji je također zalazio u dom Antice Jurić (vidi Prilog 2).³⁴ Stoga se postavlja pitanje u kojemu trenutku je došlo do »napuštanja« te je li Zlata Radović bila UDB-in suradnik u trenutku kada je upoznala Čukušića i kada mu je pomogla da uspostavi kontakt sa Šainom. Ovo pitanje zasad ostaje bez odgovora, ali je Zlata, prema vlastitoj izjavi, o postojanju i djelovanju križarske organizacije srednje Dalmacije doista obavještavala Antu Lovrića, poručnika u UDB-i za grad Split, koji je s njome održavao vezu.³⁵ No kako se navodi u izjavi poručnika Ante Petrića, koji je saslušavao Zlatu Radović, »Lovrić o tome nije nas nikada ništa izvjestio ni usmeno ni pismeno«.³⁶ Istoga dana, 9. travnja 1948., izjavu je dao i Ante Lovrić te je istaknuo da je Radović dostavljala informacije UDB-i, ali ujesen 1946. zamjenik UDB-e za Dalmaciju Franko Telenta³⁷ zaključio je da se njezinim

30 DAS, f. 409, SUP za Dalmaciju, Dosje Zlate Radović, Zapisnik sa saslušanja Ive Danolić iz Biskoga, 7. 7. 1948.

31 Ibid., Dosje Zlate Radović, Zapisnik sa saslušanja Zlate Radović, 10. 3. 1948.

32 Ibid.

33 Ibid., Dosje Zlate Radović, Dopis UDB-e za Oblast Dalmacije UDB-i za NR Hrvatsku

34 Ibid., Dosje Zlate Radović, Materijal za Radović Anđu »Zlata« iz Radošića.

35 Ibid., Dosje Zlate Radović, Izjava poručnika Petrić Ante, referenta u UDB-i za Oblast Dalmacije, 9. 4. 1948.

36 Ibid.

37 Prema brojnim izvješćima UDB-e za Oblast Dalmacije iz 1946., Telenta je bio šef Odsjeka II. Vidi: DAS, f. 409, SUP za Dalmaciju, Izvješća OZN-e i UDB-e 1945.-1946.

izvješćima ne može vjerovati.³⁸ Lovrić joj je obrazložio da je s njom nemoguće održavati sastanke s obzirom na to da je tada bila nastanjena u Sinju. U proljeće 1947. Radović je još uvijek održavala kontakt s UDB-om obavjestivši da će za vrijeme izbora križari iz Livna doći u Sinj, što se ipak nije dogodilo.³⁹ Iz Lovrićeve izjave jasno je i to da je Radović održavala kontakt s Jurišićem u Livnu, a njezini posjeti tom prostoru UDB-i su bili poznati.⁴⁰ No iako je Ante Lovrić susreo Zlatu Radović u Zagrebu krajem 1947., u njegovoj izjavi nema spomena o podacima o križarskoj organizaciji srednje Dalmacije koje mu je Radović navodno dala.

Iz dopisa od 9. travnja 1948. i izjave Ante Petrića istoga nadnevka doznaje se i to da je nakon završenoga isljeđivanja u ožujku 1948. Radović puštena na slobodu s ciljem da bude zadržana u Splitu. Ipak, ona se samovoljno udaljila i otišla u Zagreb gdje je radila kao bolničarka. Nešto više podataka o ovome se doznaje iz dopisa UDB-e za Oblast Dalmacije UDB-i za Grad Zagreb od 29. travnja 1948. u

kojemu se navodi da je tijekom istrage koju je vodio Ante Petrić (»drug Griška«) ustanovljeno da je Zlatu Radović još 1945. vrbovala OZN-a za srednju Dalmaciju i to preko Ante Lovrića i kapetana Marka Čolaka, bivšega načelnika odjeljenja OZN-e za srednju Dalmaciju, a kasnije za grad Split, no »da kao takva niti je registrirana niti ima obaveze«. ⁴¹ Preporučeno je »da je ne bi trebalo koristiti, jer je u prvom redu lažljiva i vrlo nemoralnog ponašanja o čemu je također upoznata UDBa Hrvatske«, no »zaposlenje bi joj se moglo dati ako imate zato mogućnosti«⁴² uz potpuno isključenje iz rada s UDB-om.⁴³

Zasad ostaje nepoznata daljnja sudbina pripadnika križarske organizacije za srednju Dalmaciju. No unatoč njihovoj fragmentiranosti, dokumenti predstavljeni u ovome radu ukazuju na bogatstvo izvora o povijesti i djelovanju križarskih skupina i organizacija nakon završetka Drugoga svjetskog rata te zaboravljenu nedavnu prošlost hrvatskoga naroda.

Prilog 1

Zapisnik sa saslušanja Zlate Radović u UDB-i za Oblast Dalmacije, 10. ožujka 1948.

ODJELJENJE UDBE ZA OBLAST DALMACIJU

Split dne 10 marta 1948 godine

ZAPISNIK

O saslušanju Radović Andje »Zlate« kao okrivljenika sastavljen u odjeljenju UDBE za oblast Dalmaciju.

Isljednik: poručnik Petrić Ante

Zapisničar: Vuković Leposava

Osumnjičena je pozvana da istinito i u potpunosti iznese sve što joj je poznato u vezi sa predmetom isledjenja i da navede sve dokaze i činjenice na koje se namjerava u svoju obranu pozvati.

Na opća pitanja odgovara:

Zovem se Andja Zlata Radović Petrova i majke Mare rodjene Radović, rodjena sam 8/X 1919. godine u Radošić Kotar Sinj. Po zanimanju sam domaćica, neudata, sa stalnim boravkom u Zagrebu Petrinjska ulica 57. Hrvatica, državljanka F.N.R.J., sudski ni policijski nekažnjavana, a bila u zatvoru već pet puta. Imovna stanja ne posjeduje ništa. Stariji brat Filip Radović bio je u ustašama radi čega je bio osudjen na 18 godina od čega je izdržao 17 mjeseci, pa amnestiran, a Stipe bio osudjen na 4 godine pa je takodjer amnestiran.

Osnovnu školu završila sam u Radošiću, a poslije završene osnovne škole ostala sam stalno kod kuće gdje sam pomagala majci i ocu u domaćinstvu. Do kapitulacije Jugoslavije bila sam stalno kod kuće, a kasnije kad je kapitulirala Jugoslavija, a kad su mi braća otišla u ustašama ja sam i dalje ostala kod kuće i bila tamo sve do jedanajestog mjeseca 1944 godine, a tada išla kao bolničarka u bolnici VIII korpusa u

38 DAS, f. 409, SUP za Dalmaciju, Dosje Zlate Radović, Izjava oficira UDB-e Lovrić Ante, 9. 4. 1948.

39 Ibid.

40 Ibid.

41 Ibid., Dosje Zlate Radović, Dopis UDB-e za Oblast Dalmacije UDB-i za Grad Zagreb.

42 Ibid.

43 Ibid., Dosje Zlate Radović, Izjava poručnika Petrić Ante, referenta u UDB-i za Oblast Dalmacije, 9. 4. 1948.

Sinju, a zatim se s istom bolnicom povratila u Split. U Splitu sam na dužnosti bolničarke ostala sve do demobilizacije 28 desetog mjeseca 1945 godine. Poslije demobilizacije otišla sam opet kod svoje kuće do 10 januara 1948 godine. Kroz ovo vrijeme od kako sam demobilizirana češće sam dolazila u Split, a osim toga u druga mjesta sam išla samo po poslu.

Kad sam dolazila u Split svraćala sam najviše kod Antice Jurić kod koje sam spavala i hranila se. Ponekad sam išla kod jedne starije gospodje koja je stanovala u Papalićevoj ulici broj 9 koja se zvala Ivka Vuleta. Kod ove stare nalazila se je njena stara sluškinja koja je već udata a zove se Ivka Radović. Ova Radovička isto je iz Radošića, ja sam ovdje navela njeno djevojačko prezime a kako joj je prezime sada od kako se je udala ne znam. Ova Radovička nema djece i žive sa svojim mužem u istoj kući.

Na postavljena pitanja daje slijedeći odgovor: Koliko ste se puta duže vrijeme zadržavali u Splitu, i što ste kroz to vrijeme radili?

U početku kad sam dolazila u Splitu zadržavala sam se obično po dva tri dana najviše, međutim zadnje vrijeme, tj. prije nego sam otišla u Zagreb zadržala sam se cca 2 mjeseca. Kroz čitava ova dva mjeseca živjela sam, hranila se i spavala kod Antice Radović. Za to vrijeme dok sam se kod iste hranila i kod nje spavala nisam joj ništa plaćala, jer u stvari nisam imala ni novaca ali sam joj namjeravala platiti čim se namjestim i primim prvu platu.

Zašto ste se zadržali toliko dugo u Splitu?

U Splitu sam došla najprije radi toga što sam se sa svojim kod kuće malo porječkala. Do svadje je došlo radi mog mladića Bilan Joze vlakovodje koji je zahtjevao da donesem veći miraz. Međutima ja nijesam htjela oca osiromašiti jer je ionako siromah i rekla sam mu da nemamo što sada momentalno donijeti nego kufer pod rukom, radi toga smo se mi i zavadili. Radi ove svadje koja je nastala ja sam bila ljuta na moje roditelje radi toga što mi nisu pomogli da sakupim miraz i udam se kad sam već imala priliku, a i radi toga što su oni htjeli da se prije uda moja mladja sestra Tonka. Evo ovo je bio razlog svadje sa mojima kod kuće i radi toga sam ja u prvom redu došla u Splitu. Više ga s Bilanom nemam ništa, premda mi je to jako žao i uvijek žalim slučaj što nijesam umakla s njime kad mi je govorio. Za to vrijeme dok sam se nalazila u Splitu tražila sam namještenje kao bolničarka i to me je takodjer dugo zadržalo. Dok sam se nalazila u Splitu kod Jurić Antice, njen muž Ivan nudio mi je da se namjestim u Solinu, ali ja nisam htjela na to pristati jer sam želila da budem bolničarka.

Koga si sve vidila u Splitu i s kime si sve razgovarala?

U Splitu sam najprije sreća Jurić Anticu, kod koje sam stanovala, jela i spavala. Za nju mogu reći slijedeće: Ona je bila sudjena radi pomaganja bande na 6 godina, ali je poslije amnestirana i puštena kući. Znala je da dolazi u njenom stanu Čukušić Ante a isto tako je znala koje Čukušić Ante, tj. da je on jedan od organizatora križarske organizacije. Ona je s njime često razgovarala i bila je upoznata sa ciljevima njegovog rada. Isto tako u stanu je dolazio Bralić Ante, električar koji radi u Splitu. Za Bralića je takodjer znala tko je i šta je i da pripada križarskoj organizaciji. Osim ove dvojice u stan Jurićke dolazio je Nedo Trgo iz Doca, koji se sada navodno nalazi u Slavoniji. 2. I. ov. g. bio je u Splitu kod Jurićke Ivo Šajin, učitelj u Čaprazlije kod Livna. Šajin je kod nje večerao i prespavao. Ja sam objasnila njoj tko je Šajin, ali ga je ona sve jedno zadržala na spavanju. Te noći kad je on spavao u kući Ivan Jurić muž od Antice nije bio kod svoje kuće. Još mi je poznato za Anticu da je ona uz moju prisutnost tražila od neke male Zorke /Zorka o ovoj stvari nema ni pojma/ jedan komad žutog platna kojega je namjeravala upotrebiti za zastavu. Dok sam ja bila kod Antice bilo je određeno da se zastavu odnese kod časnih sestara sv. Klare, koje su je imale izraditi.

Orka Vrdoljak, koja je također dolazila kod Jurić Antice trebala je razgovarati sa časnim sestrama u vezi zastave. Međutim ja sam kroz to vrijeme išla u Zagreb i ne znam dali je zastava bila izvezena ili nije. Orka je dolazila kod Antice uglavnom radi mene i donosila mi je novac od križarske organizacije. Taj novac kojeg je donosila Orka Vrdoljak bio je namjenjen terencima. Ponekad je davala meni, a ponekad i Čukušiću.

Što još znaš o Šainu?

Ivo Šain rodom je iz Korčule, a sada se nalazi kao učitelj u Čaprazlije z.p. Lištane, kotar Livno. S njima sam se upoznala na sv. Petra 1947. godine i to na ovakav način: Pero Jurišić, koji se sada nalazi u logoru upoznao je Šaina sa mnom. U vezi s tim Šain je poslao pismo adresirano na mene i Radošića u kojemu me poziva da dodjem u Sinj kod Pave Miluna i ja sam tako učinila i kad sam došla u Sinj približio mi se dotični Šain i rekao mi da je on Ivo Šain. Nismo o ničemu pričali, jer smo se bojali naroda koji je bio oko nas, već smo šuteći išli do pošte, gdje smo pod sumnjom obojica uhapšeni, ali smo nakon jedan dan pušteni na slobodu. Kad je nakon ljetnih školskih praznika započela škola, Šain se je povratio iz Korčule u Sinj i tako sam ja iz Sinja skupa s njime otišla u Livno. Kad smo došli u Livno otišli smo pješice u Čaprazlije i svratili se kod Pere Jurišića, kod kojeg sam ja i prespavala. Šain je tog dana govorio meni i Peri, kako treba pametno raditi, tj. pametno u rukavicama, da bi što više ljudi uvlačili u organizaciju sa što manje žrtava. Te večeri je on forsirao na stvaranju veze sa Dalmacijom i ja sam na osnovu toga povezala Antu Čukušić sa Šainom. To je bilo uoči Male gospe 1947. Ja sam taj put također putovala sa Čukušićem i u Livnu sam ga povezala sa Šainom, jer Pere Jurišića nije bilo. Čukušić je na samo sa Šainom govorio po prilici tri sata, a što su sve tom prigodom razgovarali nije mi poznato. Ja sam njima samo rekla ukoliko me budu trebali da se najave kod Pave Popović. Kad je autobus krenuo iz Livna ja i Čukušić smo se povratili natrag, a Šain je ostao i dalje gore. Poznato mi je za Šaina još i to da poznaje strane jezike da je vrlo bistar i da je bio u američkoj vojsci. Šain je jednom zgodom nudio meni i Čukušiću da bježimo u Trst. 2. januara ove godine došao je u Split Šain Ivo i potražio mene u stanu Jurić Antice i našao me je tamo kod Jurić Antice. Te večeri on je kod Jurićke jeo i spavao. Zahtjevao je da se na svaki način uspostavi veza sa ustaško-četničkom organizacijom u Splitu. Pokazao mi je otisak pečata na kojem je bio znak križa i slovo »U«, s jedne strane, a s druge strane četnička mrtvačka glava. Još je bio neki natpis, ali se toga natpisa ne sjećam.

Što znaš o Blažu Biliću?

Blaža Bilića poznajem od 1946. godine. Blaž mi je pričao, kako su oni pisali letke za pisaću mašinu u Sinju. Isto tako mi je pričao da je on već odavno član organizacije, koju su morali jednom prigodom raspustiti radi nekog poručnika, koji ih je provocirao. Ja sam ga povezala sa Čukušić Antom. Prije toga sam razgovarala s njim i on je sam izrazio želju da ga povežem sa nekim članovima organizacije. Govorio je o tome kako može nabaviti municije za oružje i ako je to potrebno neka mu se samo obrate. On je svakako znao da postoji križarska organizacija i želio postati njezin član.

Što znaš o Čukušiću?

Antu Čukušića sam upoznala 1947. godine. S njime sam se upoznala na taj način, što je on poslao pismo na mene po Maši Burovljevoj iz Prisoje kod Dicma, i onda poza tim pismom on je došao k meni na Radošić. U Radošiću smo se malo pobliže upoznali i on se interesirao kod mene, dali bi mogao uhvatiti vezu sa Bosnom. Ja sam mu obećala da ću uhvatiti vezu sa Bosnom u roku od 7 dana. Kroz tih 7 dana ja sam bila kod Šaina u Bosni i njega upoznala da ću ga povezati sa Dalmacijom. Kad sam se povratila iz Livna u Split na stanici su me dočekali Čukušić Ante i Bralić Ante. Ja sam obojici objasnila da je veza uspostavljena i da Čukušić mora sa mnom u subotu putovati za Livno. On je pristao i mi smo se povezali sa Šainom, o čemu

sam već gore govorila. Čukušić je palio vatre u Mosoru i pri tom pucao iz pištolja. Kad je to Šain doznao bio je vrlo ljut i govorio da je Čukušić dobar za svaku stvar, ali samo da je previše nagao i da ga to može koštati glave, njega i drugih. Čukušić je pričao meni i Antici Jurić, kako je namjeravao ubiti neku drugaricu po činu poručnika, kojom je išao put firula na račun ljubavi, međutim da nije uspio, jer je osjetio da se ta drugarica domišlja, pa je sve to morao izglati sa par poljubaca i odustati od akcije. Jednom zgodom isto tako pred Anticom Jurić pričao je Čukušić, kako je on i neki milicajac utopio neku žensku ispod Marjana u neku uvalu. To je učinio radi toga, jer je dokazao da je nemoralna i da takvim ženskima nema mjesta u križarskoj organizaciji. Čukušić je pričao, kako namjeravaju nabaviti jednu zastavu /križarsku/ koju će objesiti na Marjan, a barjak minirati, to ukoliko bi tko pokušao zastavu dignuti da će platiti glavom, a svoje ljude da će obavjestiti kako ovi nebi stradali, ako bi ih slučajno vlasti prisilili da idu skidati zastavu. Pored ovih stvari koje sam navela za Čukušića on je još mnogo toga pričao, kakva treba da bude organizacija, tko u njoj može biti itd, itd. On je bio povezan sa Blažom Bilićem, Šain Ivanom, Jurić Anticom, Antom Bralić, Matom Kelava, Nedom Trgo, Nikom Rogulj, Slavkom Vuković, Stipom Čatipović, Pavom Akrap, Pave i Stankom Besket-Vrdoljak, sa nekim Župom iz Dicma, Petrom Žurom, Ivanom Bilan, Ivanom fra Bužančić, Bulat Djurom, Pavom Bralić i Mašom Burovljevom, te Zebić Milicom i mnogim drugim, kojih se momentalno ne sjećam.

Što znate sve o Anti Braliću električaru koji se stalno nalazi u Splitu?

Ante Bralić se nalazi u Splitu kao električar sa stanom Moskovska ulica broj 8/III. On je bio u stalnoj vezi sa Čukušić Antom, Jurić Anticom. On je imao zadatak da organizira križarsku organizaciju na sektoru Sinj, a isto tako znao je za organizirane ljude u Splitu. Sada kad sam se ja povratila iz Zagreba i pitala ga za Čukušića uvjeravao me je da Čukušić nije uhapšen nego da je sigurno kidnuo.

Što znate o Župo Anti?

Spomenuti je iz Dicma, a skoro je uvijek u Splitu. U njega sam lično vidjela križarsku iskaznicu sa pečatom »K.O.S. Dalmacije«. Nije mi rekao tko mu je dao tu iskaznicu, ali vjerujem da mu je to dao Ante Čukušić. Dali je on davao pomoć za križare nije mi poznato, samo znam da pripada ovoj organizaciji i uvijek sa sobom nosi iskaznicu pačak i sada kad je čuo (i ako on to ne vjeruje) da je Čukušić Ante uhapšen. Ja sam ga i upozorila da ne nosi to sa sobom, a on mi je odgovorio da je zlo nositi, a još više ne nositi, jer se nikad ne zna na kojeg ćeš čovjeka naići. Za njegovu tačnu adresu stanovanja sigurno zna Bralić Ante, jer se oni često vidjaju skupa. Ja nisam imala prigode s njime puno pričati, ali znam da on zna za čitavu organizaciju i da aktivno u njoj učestvuje, tim više što stalno nosi sa sobom iskaznicu. Obično se kreće po pazaru u Splitu i švercuje.

Što znaš o Trgo Nedi?

On je rodom iz Doca i živi stalno u Docu. Poznaje se sa Čukušić Antom, a takodjer i sa Jurić Anticom u koje je bio u stanu više puta. On je služio kao kurir, a obično je putovao u Livno i Glamoč. On je išao uglavnom na teren po direktivi Ante Čukušića. Imao je križarsku iskaznicu, koja nije bila pisana na mašini, ka ove zadnje iskaznice, niti je imala ovakav pečat, nego je ta iskaznica bila pisana rukopisom i imala je neki primitivni pečat. Kod Antice Jurić pričao je obično o svojim poteškoćama, koje je imao na putu. Pričao je o tome kako su gore vršene razne akcije sa strane vlasti i kako se on u tim akcijama snalazio s time što bi se predstavljao kao trgovac marvom, gdje bi u tom slučaju pogadjao stoku i tako zameo svaki trag od milicije. On je takodjer primao novčanu pomoć kao torandžija, koju je obično donosila u Split Orka Vrdoljak. Taj novac je on upotrebljavao za putovanje tj. hranu, prevozno sredstvo i spavanje. On se sada nalazi u Slavoniji kod svoje sestre s namjerom da se zaposli i da ostane tamo raditi.

Recite nam što vam je sve poznato o Nikoli Rogulj?

Nikola Rogulj je rodom iz Dicma a živi u Splitu i Solinu, ne znam tačno gdje stalno živi, samo znam da je imao u Solinu neku svoju radnju, a sada u Splitu izgleda da i ima bifet. On je pored ostalih povezan sa Antom Čukušić. Koliko mi je poznato imao je zadatak da organizira Prugovo. On je u prvom redu povezan sa Vuković Slavkom, i sa ljudima na Prugovo, za koje vjerojatno znade Antica Jurić. On je išao na Prugovo kod nekog Petra Bašića, a taj Bašić je u organizaciji, za njega dobro znade Jurić Antica.

Reci što znaš o Slavku Vukoviću?

Slavko Vuković je iz Liske kod Biska, sada živi stalno u Solinu kao željezničar. On je uvijek bio povezan sa Žižićem šefom stanice željezničke, a sastajao se je i sa Antom Čukušić. Takodjer je bio povezao sa Blalić Antom, sa Dr Žižićem i sa nekim trgovcem polovne robe u Splitu, taj dućan nalazi se u blizini Splitske ribarnice. Ovaj je imao neke svoje veze u Rijeku, a mene je zvao u Beograd sa sobom. On pored toga što je u organizaciji stalno švercuje. Kod njega ima jedan vrlo fini pištolj, kojeg je on meni pokazao i ja sam ga držala u vlastitim rukama.

Što sve znate reći o Jozi Vučić?

Vučić Jozo je rodom iz Rupotina gdje se i danas nalazi. On je po zanimanju zemljoradnik. On je imao vezu u Divuljama sa nekim koji je raspacavao letke i tamo u Divuljama postoji neki čovjek koji pravi te letke na mašinu. On ima vezu sa Ivom Maljac iz Solina koji ima svoj taci auto kojega je htio dati na raspolaganje organizaciji. Moj ćaća je o njemu govorio da je naš čovjek tj. protivnik postojećeg stanja u zemlji.

Što znate o Paški Šimunoviću?

On se nalazi kao šofer u Splitu. Vozi svoj kamion. On je meni četiri ili pet puta dao novac za organizaciju pa mi je ukupno dao cca 1300 dinara. Prvi put mi je dao 400 dinara ispod sata u Splitu, drugi put mi je dao 300 dinara u pošti isto u Splitu, zatim mi je dao 200 u Marmontovoj ulici u nekoj gostionu (Narodno svratište) zatim mi je dao 100 kod Parka u Splitu, a zatim opet 300 kad smo išli put Ambasadora razgovarajući. Ja sam od njega tražila pomoć za križare i on mi je na račun toga dao. Kad mi je to davao napomenuo mi je da to nikada ne bilježim, on je pričao uvijek u organizaciji i najljepše se je izražavao o križarskom pokretu. On je spavao dok nije našao stan kod Ivke Radović kod koje sam i ja ponekad prespavala i s njim se upoznala.

Što znate o Stipi Čatipoviću?

Stipe Čatipović je rodom iz Dicma, a sada se nalazi na željeznici u Splitu kao kovač. On je bio povezan sa Čukušićem i uvijek je govorio da oštri nože. Znam za njega da ima pištolj i pušku i da prisustvuje križarskim sastancima. Ja sam mu taj pištolj pitala ali je on meni rekao da mi ga ne može dati jer da će to njemu trebati. Ima nekoliko noža koji su naoštreni sa obe strane, koji naliče na žilete. On meni nije davao pomoć za organizaciju, a dali je to drugome davao meni nije poznato. On je takodjer pobjegao iz logora pa je bio uhapšen i opet sudjen a kasnije se je povratio kući, dali je pušten ili amnestiran nije mi poznato.

Objasnite malo detaljnije kako je došlo do spajanja Ante Čukušića s Ivanom Šainom u Čaprazlijama.

Kako sam prije toga rekla Čukušić je zahtjevao od mene da ga povežem sa Bosnom, samo ovdje trebamo napomenuti da je Čukušić poslao k meni na vezu Fra Ivan Bužančić. Kad sam mu ja obećala

uspostaviti vezu sa Bosnom ja sam prije išla u Bosnu i razgovarala sa Šainom koji je pristao da se poveže sa Čukušićem tim više što je znao da ga k njemu upućuje Fra Ivan Bužančić. Dogovorili smo se da ću ja Čukušića dovesti do Lakta kod Livna bez da mu kažem k kome ga vodim, a tamo da će njega dočekati dvojica od njih tj Šain i Jurišić. Do veze je moralo doći na slijedeći način. Ova dvojica su trebali čekati nas u zasjedi i jedan od njih će nam pristupiti dok će drugi doći pozadi i povikati Čukušiću »ruke u vis« te ga razoružati ukoliko bude imao pištolj, a tek tada razgovarati. Ovo su mjere predostrožnosti, jer se je dešavalo da je na vezu mogao doći neko drugi, a ne ovaj koga se očekuje. Ja sam bila s njima sporazumna i tako rekla Čukušiću. Prije nego sam išla sa Čukušićem u Livno svratila sam u samostan kod Fra Ivana Bužančića i pričala mu kako sam bila u Bosni i kako ću povezati Čukušića sa Bosnom. Usput sam mu rekla na koji ga način mislim povezati. On mi je nato rekao da to nije dobar način povezivanja jer da je Čukušić malo nagao i da će netko stradati ako se njega tako dočeka na putu jer će on misliti da se radi o izdaji pa će ubiti mene ili nekoga od njih. Učinilo mi se je da Fra Ivan ima pravo pa sam upozorila na ovu okolnost Čukušića i tako da je do veze došlo na jedan jednostavan način i sve je glatko prošlo. Poslije nego smo se povratili iz Livna ja sam nakon nekoliko dana otišla u samostan Dobri kod Fra Ivana Bužančića i s njime se pričala. Među ostalom ja sam mu zapitala da mi gleda nabaviti kakve knjige za križarsku organizaciju i njih u šumi. On se je neko vrijeme ženirao i uvijek mi je govorio da će on radi mene glavu izgubiti, ali na koncu je pristao da će mi nabaviti te knjige i rekao mi da se povratim do nekoliko dana, a da će on kroz to vrijeme ići u Makarskoj i nastojat nabaviti te knjige. Tom prilikom smo mi još razgovarali o tome dali će on ići u križare ili u vojsku. Nikako nije mogao zaključiti što da učini, prema sam mu ja govorila da ide u vojsku, a ne u kamišare. Čukušiću je stalno obećavao da će ići u križare a meni je drugačije govorio. Kazao mi je da je sve to lijepo i dobro ali da je za njega poći u križare još rano. /.../ Nakon tri četiri dana ja sam se povratila kod Fra Ivana Bužančića i on je rekao da je nabavio knjige, ali mi ih opet nije htio dati. Napokon mi je dao 40-45 komada raznih knjiga. Te knjige koje sam dobila od Fra Ivana Bužančića pakovala sam u dva manja paketa i donijela oba paketa u stan Antice Jurić. Jurićki samo samo rekla da su to knjige koje sam nabavila iz samostana. Ja sam Čukušiću rekla da sam knjige dobila od Fra Ivana Bužančića i da se nalaze pakova u dva paketa kod Jurić Antice a on neka se brine da ih dalje prosljedi križarima. Tom prigodom sam dala cedulju Čukušiću u kojoj mu piše Fra Ivan da on ide u vojsku i da neće u križare. Čukušić je tada pobijesnio i ljutio se što Fra Ivan nije htio da ide u križare.

Gdje se sada nalaze te knjige koje vam je dao Fra Ivan Bužančić?

Čukušić je po te knjige poslao neke dvije žene iz Biska koje su ih u svojim torbama odnijele u Bisko. Te knjige su bile najprije kod Pave Akrapa, a zatim su prenešene kod Nede Trgo. Zatim je Ante Čukušić uzeo nekoliko komada sebi, a ostale je pohranio u nekoj jami u blizini kuće Nede Trgo. Te knjige koje je uzeo Ante Čukušić nalaze se danas u kući Ante Čukušića u kuferu kod prozora. Prije nego je Fra Ivan otišao u vojsku došao je kod Antice Jurić i rekao mi je da mu nastojim povratiti one knjige koje mi je dao jer da je on razgovarao sa pametnijim ljudima i da je uvidio da su sve to mulci i neozbiljni ljudi i Čukušić i svi ostali. Napisao je tada jednu cedulju i rekao mi da je dadem Čukušiću ili nekome od njih. Ta cedulja nalazi se i danas kod Ante Bralića koji kaže da će je čuvati sve dotle dok se Fra Ivanu ne osveti koji ih je izdao u zadnji momenat. Fra Ivan se i dalje sa mnom dopisuje i sva njegova pisma nalaze se kod mojih stvari u Zagrebu.

Dovršeno, pročitano, odobreno

Saslušao
Petrić Ante⁴⁴
/Petrić Ante/

Zapisničar

Saslušani:
Zlata Radović
Zlata Radović⁴⁵

⁴⁴ Vlastoručni potpis.

⁴⁵ Vlastoručni potpis.

Prepričajte nam detaljno sve detalje koje znate o Fra Ivanu Bužančiću?

Pored onoga što sam već ranije navela za Fra Ivana Bužančića, još imamo reći to da je meni Fra Ivan Bužančić u isto vrijeme kad mi je davao knjige dao i jedan par čizama, 1 par cipela, 5 pari čarapa, 4 para dugačkih i kratkih gaćica, 1 gaće pumparice, 2 ručnika, dvije donje maje jednu ili dvije košulje. Svu ovu robu dao mi je u samostanu gdje sam se ja s njime sastajala. Svu ovu robu on je dao meni s time da je ja odnesem kod svoje kuće i da kad on ode u šumu da ću mu je ja tamo donijeti. Ja sam robu zbilja odnijela kod sebe u kuću i ta roba stala je kod mene u kući otprilike 5-6 dana. Ja sam sa te robe parala imena da se ne zna čija je. Kasnije toga kad se je Fra Ivan Bužančić predomislio ja sam mu svu tu robu iz moje kuće povratila natrag u Split. Istom prigodom povratila sam izvjesnu količinu knjiga, a ostale knjige Čukušić Ante nije htio da povрати. Te knjige koje Ante Čukušić nije htio povratiti Fra Ivanu odnijela je u Bisko po njegovom naredjenju Ane Čučina /muž joj se zove Čuče/. Ane je predala te knjige. Od Ane je preuzeo knjige Ante Čukušić i predao ih Orki Vrdoljak, a od Orke su dospjele Pavi Akrapu, a od Pave opet su bile kod Orke. Knjige su bile u Orke u šufit i jednom kad Orke nije bilo kod kuće nego njena sestra Oliva došao je Ante Čukušić i preuzeo te knjige skinuvši ih sa šufita i odnio ih kod Nede Trge. U Nede su knjige bile nekoliko dana a kasnije ih je Nedo stavio negdje van kuće gdje mu se navodno nalazi oružje i municija koju takodjer krije. Prije nego ih je Nedo skrio Ante Čukušić je uzeo nekoliko komada tih knjiga i zadržao ih kod kuće. Gdje se nalaze danas knjige zna sigurno Ante Čukušić i Orka Vrdoljak. Jurić Antica je pozitivno znala za ove knjige i namjeravala ih je sakriti pod svoju kredencu u stanu.

Neki Bikić i njegova žena iz Dicma a žena istog je iz Trilja znaju za vezu kojoj se prebacivaju križari preko Cetine. Na toj vezi postoji neka barka kojom se ovi prebacivaju kod križara, a križari k njima. Bikić radi kao momak u mlinici Mate Podruga na Dicmo. Bikić je dolazio buditi Čukušića u Ercegovce da ide na vezu k križarima, to mi je pričao sam Čukušić. Jedna druga žena sa Trilja obećavala je meni dati jedan pištolj i 20 komada »U« od svog pokojnog muža, koji je poginuo kao ustaša ime te žene znade Čukušić. Za Pavu Akrapa znam još i to da je za križare dao 9500 Dinara i 1.5 Kvintal žita. To sam čula iz njegovih vlastitih ustiju kad sam se nalazila kod njega u stanu. Za njega znam još i to da je 5 mjeseci poslije oslobodjenja držao crninu za N.D.H. On se je te večeri kad sam s njim razgovarala hvalio kako on ima mnogo ustaških i njemačkih odlikovanja koje je zakopao ali koje će otkopati čim se povрати N.D.H Ove pare i žito koje je Akrap dao dao je u nekoliko navrata a ne sve odjednom.

Šta znaš o Pavi i Stanku Besket?

Ova dvojica imaju svoju milinu u Dugopolje, a žive u Bisko. Za njih mi je poznato da su davali novčanu pomoć za križarsku organizaciju. Oni su stalno suradjivali s Antom Čukušić.

Petar Blaić je meni davao novčanu pomoć, jednom mi je dao 400 dinara, a koliko mi je dao prvi put nikako se ne sjećam. Un je pričao kako će on dati za križare jedan monometar, pričao mi je kako on u Splitu znade za dvije radio stanice itd. Ovaj Blaić bio je povezan sa Jerkom Perković koji je takodjer pomagao organizaciju a inače je iz Klisa.

Čukušić Ante je namjeravao više za propagandu baciti u zrak Sinski teretni vlak, a s njime je bio povezan neki vlakovodja koji je meni govorio da kad ćemo početi. On kaže počnite kad hoćete samo mene obavjestite i nemojte to učiniti na putnički voz jer će najviše stradati naši ljudi, a ako se to učini na teretni voz da će biti dobro jer će novine odmah o tome pisati i znati će se da križari postoje i djeluju.

Što znate o Anti Runji iz Čitluka?

Za njega mi je poznato da je najintimniji sa fratrima, naročito se dobro pozna sa Fra Stankom Vidić koji se nalazi u Sinjskom manastiru. Ja sam njemu pokazala križarsku iskaznicu i on je onda pozvao k sebi gore navedenog fratra, te mu pokazao tu svoju iskaznicu.

Dovršeno, pročitano, odobreno

Saslušao
*Petrić Ante*⁴⁶
Petrić Ante

Zapisničar

Saslušana:
Radović Zlata Andja
*Zlata Radović*⁴⁷

Prilog 2 Agenturni materijal o Zlati Radović

Materijal za RADOVIĆ ANDJU »ZLATA« iz Radošića:

Kada je A došao iz vojske susreo se sa Radović Andjom »Zlatom«, koja mu je pitala penkalu, koju je on imao, a pošto je on nije htio dati, ona mu je kazala u šali: »Ili ćeš dati penkalu ili glavu«. Ovo je njega uvrijedilo, te je kazao njezinom ocu i od kako se zainteresirao za nju, da je pošalje od kuće, njezin otac je potjerao. Kako A nije znao gdje se ona nalazi pitao je svoje prijatelje, koji su mu kazali da je vidjevaju u Splitu. Prošlu nedjelju on je bio u Splitu i susreo se sa Zlatom. A je pričao da ona ima vezu sa kamišarima. Zlata je pričala A: »Danas poslije podne idem vozom do stanice Prosik i na ovoj stanici dočekati će me jedan čovjek, koji će mi kazati »Bepo«, što je ugovoreni znak. Sa ovim čovjekom poći ću do sela Biska, koje je udaljeno 15 km od stanice Prosik i tamo ću odnijeti vezu, a od tamo ću donijeti 30 kg pšenice. A je Zlatu pitao koja je to organizacija da bi želio biti među njima, našto mu je Zlata rekla da ga oni nebi primili, jer da on naginje više ka današnjici. Kad je A zajedno sa Zlatom šetajući došao na pjacu kod zvonika gdje se nalazi bufet »Automat«, Zlata mu je pokazala na jedan prozor i rekla mu: »U toj sobi mi redovito održavamo sastanke i na tim sastancima fratri dolaze u civilu. Sastanci se održavaju jedan put sedmično. Ovaj prozor o kome je ona A govorila nalazi se točno poviše automata na najgornjem spratu prozor od istoka, gdje onaj prodava novine nalazi se jedna mala ulica kojoj je izlaz zatvoren. Zlata ide češće u Zagreb i Rijeku. Zlata će se povratiti u nedjelju 30. XI. 1947. godine i ovaj drugi tjedan da će otići u Zagreb. Tada je pričala A da neki fratar Glibeto, da je njezinom ocu poslao pozdrav po nekom seljaku. Zlata je pričala da se poznaje sa nekim fratrom iz rejona Dobri – Split, ali mu nije kazala ime. Zlata stanuje u Splitu kod nekog Jurića u Radunici ulici br. 41. Zlata mu je pričala da neki Sikirić iz Sinja zaposlen u Sinju ima vezu sa njima.

Dana 2. XII. 1947. godine A je bio u stanu Jurića, te mu je žena Jurića pričala, da je Zlatu pozvao liječnik Viktor Petrošić, koji ima svoju ordinaciju kod kina »Central« u Splitu. Zlata je kod liječnika bila od 15 do 18 sati na večer i ovaj joj je liječnik dao jednu litru prošeka da uruči bandi.

Dana 30. XI. žena Jurića Antica pričala je, da se tog dana Zlata povratila iz Biska, gdje je bila na sastanku kod nekog gostioničara Pave, a da se na ovom sastanku raspravljalo, kako je Pave dao za bandu 9.000 Dinara i 200 kg pšenice. Ovu pomoć je bandi slao Pave preko neke ženske po imenu Hora iz Biska, koja kod Pave radi /mijesi krah itd./. Da ova Hora nije dostavljala sve bandi, već da je od toga zadržavala za sebe. Da je na tom sastanku bilo govora, kako bi Horu trebalo ubiti, ali da je protiv toga bio Bralić Ante iz Dicma. Da je Bralić kazao, da se Horu nesmije dirati, jer da bi se onda moglo sve doznati i da bi tako onda svi propali.

Dana 7. XII. 1947. godine A je pošao u Split i našao Zlatu u kući Jurića. A je tada otišao zajedno sa Zlatom da prošetati, te su tako došli do ordinacije Pretrušića, te mu je pokazala, da je to njegova ordinacija.

⁴⁶ Vlastoručni potpis.

⁴⁷ Vlastoručni potpis.

Odatle su pošli do gostione Saskora Blaž, koja se nalazi kod Hajdukova igrališta. Tamo ga je Zlata A upoznala za Blažom i rekla mu, da je to još jedan kolega. Kada je Blaž zapitao Zlatu koji je taj čovjek, ona mu je rekla »čim ga vidiš sa mnom, znaš tko je«. Ovaj Blaž je rodom Bosanac. Zlata mu je pričala da su oni organizirani po grupicama i da je Blaž rukovodioc jedne grupe. Da se u gostioni kod Blaža u separeu prave letci na pisačoj mašini, a isto tako da se tamo daje pomoć, jer da je kod gostioničara to neprimjetno. Kod Blaža su se zadržali oko pola sata, a bili su između 14 i 15 sati. U toj gostioni tada Zlati javio jedan mladić vrlo lijepo obučen i kazao joj »Ali me ne poznaješ«, Zlata je tada kazala A, da je on još ranije bio sa njom jedan put na sastanku i da ga se nije odmah sjetila.

Dalje mu je pričala A, da je fratar Ivan Glibota, koji je u manastiru Dobri kod kazališta dana 10. X. 1947. godine njoj dao križarsku zastavu, koju je ona odnijela preko Sinja za Livno i predala križarima, a da joj je dao i jedan paket križarskih knjiga. Ove knjige da se prave u Zagrebu kod biskupa, ali da ona ne zna kod kojeg. Iz Zagreba da dolaze te knjige na ovaj samostan i da se dijele. Zlata više puta ide u samostan k ovome fratra. Zlata je dalje govorila, da je išao u vojsku jedan fratar Ivan Bužančić, koji je bio u Sinju na dužnosti i da je bio organiziran u križarsku organizaciju. Pred nekoliko dana da je on poslao pismo na ženu Jurića, gdje je molio da mu to pismo uruči ocu, jer da mu se otac nalazi u Splitu. Ovaj fratar se nalazi u Makedoniji. Na željezničkoj stanici u Splitu Zlata je A upoznala sa željezničarom Lončar Šimom, malo starijim čovjekom i kazala mu da je i on isto organiziran. Lončar je rekao A da će ga posjetiti u tvornicu, jer da i on dolazi tamo. Zlata je pričala da je poslala jedno pismo Čukušić Anti Antinu, koji je organizator jedne njihove grupe i da je rodom iz Ercegovaca kod Dicma, da je ovo pismo poslala preko neke ženske, koja je bila u Splitu, a koja je rodom iz Ercegovaca i da se je Čukušić naljutio što nije oprezna. U Splitu je Zlata razgovarala sa Djipalo Matom radnikom, kojega nije agentom upoznala, ali mu je rekla da je i on s njima. Zlata je spominjala A Bogića i govorila, da je to njihov glavni u šumi. Zlata je pričala da je liječnik Petrušić pozivlje u Zagreb gdje ima ići druge sedmice oko 16. XII. i da će vjerovatno ostati do Božića. Da joj je liječnik obećao dati veću sumu novaca.

Zlata je o Božiću bila u Zagrebu i na povratku je pričala A da je u Zagrebu potražila nekog kapetana i od njega tražila potvrdu da se može u Zagrebu slobodno kretati, jer da nema legitimacije. Takodjer da je od njega tražila da joj pomogne kako bi joj brat dobio pravo glaso. Dana 28. XII. A je bio u Zagrebu i razgovarao sa drugom Lovrićem, koji mu je pričao da je Zlata dolazila kod kapetana Marka Čolak, koji je na dužnosti u UDB-i za Hrvatsku, a da ga ona pozna još dok je bila u zatvoru.

O fratra Bužančić Ivanu, koji se nalazi u vojsci u Makedoniji A je izvjesio da je Zlata dobila pismo od njega, koje je pismo ljubavno, ali Zlata je kazala da to znači sasvim drugo i A nije kazala što. Adresa fra Bužančića je ova V.P. br. 31275 – makedonija. Pismo joj je bilo poslano u Zagreb, a onda je došlo u Split.

Prije nego je pošla u Zagreb dao je Zlati Mirko Vujelić željezničar u Splitu 500 Din, a takodjer joj je i Dr Petrušić dao 500 Dinara.

Kratice

DAS = Državni arhiv u Splitu

Izvori

DAS, f. 409, SUP za Dalmaciju, Izvješća OZN-e (1945.)

DAS, f. 409, SUP za Dalmaciju, Dosje Cvite Stipanović

DAS, f. 409, SUP za Dalmaciju, Dosje Zlate Radović

Literatura

- T. Jonjić 2007 Tomislav Jonjić, *Organised resistance to the Yugoslav communist regime in Croatia in 1945-1953*, Review of Croatian History, vol. III, no. 1, Zagreb 2007, 109-145, (također dostupno na hrvatskom jeziku na: https://www.tomislavjonjic.iz.hr/knjige_otpor.pdf).
- B. Matković 2017 Blanka Matković, *Prilog poznavanju povijesti grada Splita i okolice u poratnom razdoblju (1946. – 1947.): nepoznati detalji iz dosjea Frane Tente*, Tusculum 10, Solin 2017, 145-160.
- B. Matković 2018 Blanka Matković, *Iz povijesti solinskoga područja u Drugom svjetskom ratu i poraću: Hrvatska seljačka stranka kroz dosje Joze Bulja (1945. – 1961.)*, Tusculum 11, Solin 2018, 207-232.
- Z. Radelić 2011 Zdenko Radelić, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, Zagreb 2011, (drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje).

Summary

Blanka Matković

The forgotten history of city of Split and its environments

The Crusaders Organisation of the Central Dalmatia in the UDB file of Zlata Radović

Key words: Crusaders, anti-Communist resistance, UDB [*Uprava državne bezbjednosti* = *State Security Administration*], World War Two, post-war period, Central Dalmatia, Zlata Radović, Crusader Organisations

In the first months after the partisans had taken Dalmatia started founding of Crusader groups that acted mostly in the rural and mountain areas, especially along the border with the adjacent Bosnia and Herzegovina. These groups continued their activities as long as till the early 1950s, when the last Crusaders were caught exactly in the Dalmatian area. In the same period of time in towns were organised organisations of political anti-Communist resistance, such as those of Frane Bettini and Frane Tente. However, in the historiography less known is the work of the Crusader organisations that were in larger towns responsible for collecting financial and other aid and maintaining existing and creation of new contacts. The topic of this paper are the activities of one of these organisations, so far unknown to the Croatian historic science. The Crusader Organisation [*križarska organizacija*] of Central Dalmatia acted in the areas of the town of Split and its surroundings, especially in Solin, Klis, Dicmo, Dugopolje and Bisko, establishing and maintaining contacts with the Crusader groups in the area of Livno in Bosnia and Herzegovina. This paper will attempt presenting the activities of this group through the information preserved in the UDB [*Uprava državne bezbjednosti* = *State Security Administration*] file of Zlata Radović of Radošić near Sinj. A more complete reconstruction of the Crusade Organisation of Central Dalmatia is made difficult by the lack of the files of other organisation members who most certainly existed, but so far have not been found or have been destroyed. The destiny of these Crusaders also remains unknown. However, in spite of their fragmentariness, the documents presented in the paper indicate richness of the sources on the history and activities of the Crusader groups and organisations in the period of time after the World War Two and the Croatian people's forgotten recent history.

Translated by Radovan Kečkemet

